

Η ωρίμανση των πολιτικών ιδεών στο Ιόνιο - Από τις λέσχες Ιακωβίνων στην εθνική αυτογνωσία. Η περίπτωση της Κέρκυρας

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ, Υποστράτηγος ε.α., Δρ. Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Καθηγητής του Centre d' Etude Diplomatiques, τ. Καθηγητής της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων
Email: nikosk2@otenet.gr

Όταν τα γαλλικά δημοκρατικά στρατεύματα κατέπλευσαν στην Κέρκυρα, στις 18/29 Ιουνίου 1799, βρήκαν μια κοινωνία ειδοποιημένη από καιρό για την Επανάσταση, τις νίκες των στρατευμάτων της και την ιδεολογία της και με οργανωμένες πάνω από έναν χρόνο ομάδες υποστηρικτών της.^[1] Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα η υποδοχή τους να είναι περισσότερο απ' ότι περίμεναν θερμή και να δημιουργηθεί ένα κλίμα ενθουσιασμού και ελπίδων, το οποίο αναθέρμαιναν διαρκώς οι καθοδηγημένες από τον Βοναπάρτη προκηρύξεις οι γεμάτες υποσχέσεις για τον σεβασμό των ατόμων, των περιουσιών και της θρησκείας και δηλώσεις ότι αποδίδεται στην υποδουλωμένη Ελλάδα η Ελευθερία και η Ισότητα, ώστε να αποκατασταθεί η λαμπρότητα των αρχαίων χρόνων. Τόση ήταν η ένταση εκείνης της περιόδου ώστε το ευμενές για τη Δημοκρατία κλίμα ανάγκασε τον στρατηγό-διοικητή Ανσέλμο Ζεντίλι (A.-A.-B. Gentili) να διαφοροποιήσει τις αρχικές του απόψεις για την αμάθεια του πληθυσμού και να ομολογήσει ότι : «...οι Έλληνες είναι πολύ πιο φωτισμένοι απ' ότι πιστεύεται γενικά. Η ανάμνηση της καταγωγής τους δεν έχει σβήσει σ' αυτούς...».^[2] Προς αυτές τις θέσεις, αργότερα, συνέκλινε και ο αντίθετος με τη διοίκηση των γάλλων δημοκρατικών Ιωάννης κόμης Καποδίστριας, στην επιστολή του στον Lord Castlereagh παραδεχόμενος ότι: «...ο λαός ...συνησθάνθη τα αγαθά διοικήσεως όχι βενετικής, η δε νεολαία εβασίσθη εις την ελπίδα της ανεξαρτησίας...».^[3] Επίσης ο Ερμάννος κόμης Λούντζης γράφει χαρακτηριστικά: «...Η κλαγγή των δημοκρατικών όπλων και οι νίκες του νεαρού ήρωα (εννοεί τον Βοναπάρτη) είχαν αντηχήσει στην Ελλάδα πριν ακόμη οι Γάλλοι αποβιβαστούν στα νησιά του Ιονίου Πελάγους . Όταν ήρθαν και τα κατέλαβαν, αμέσως οι φωνές της Ελευθερίας, της ανορθώσεως της Ελλάδος και τόσα άλλα γενναιόψυχα συνθήματα, που περιείχαν οι προκηρύξεις τους, προκάλεσαν θαυμαστά αποτελέσματα...».^[4]

Από τα σημαντικότερα γεγονότα της περιόδου υπήρξε η ίδρυση συλλόγων που ανέλαβαν την πολιτική διαπαιδαγώγηση του πληθυσμού. Στην Κέρκυρα, έδρα της κεντρικής στρατιωτικής και πολιτικής διοικήσεως των περιοχών που πλέον ήταν υπό γαλλικό έλεγχο, στις 28 Σεπτεμβρίου 1797, το Κομιτάτο της Κοινής Σωτηρίας του Προσωρινού Δημαρχείου της, πρότεινε την ίδρυση πολιτικού συλλόγου με την αιτιολογία «...Ο Λαός μπορεί να ονομασθεί ελεύθερος τότε μόνον, όταν διαπαιδαγωγηθεί, όταν ελευθερωθεί από τις αλυσίδες των προλήψεων και προχωρήσει στον δρόμο της Αρετής...».^[5] Ο σύλλογος ονομάστηκε σύμφωνα με τα επαναστατικά πρότυπα «Πατριωτική Εταιρεία της Κέρκυρας» (Società Patriotica di Corcira) και στις τάξεις της κατατάχθηκαν ένας σημαντικός αριθμός κυρίως κατοίκων της πόλεως και λιγότερο των προαστίων. Ένα

μήνα μετά την ίδρυσή της, ο προϊστάμενος του πολιτικού τμήματος της Ισοπολιτείας Ν. Λοβέρδος δημοσίευσε σε μονόφυλλο το παρακάτω έγγραφο, που είχε ως αρχικό παραλήπτη την Υπηρεσία του.^[6]

«Ελευθερία – Ισότης

Πολίτες.

Με απόφασή σας στις 6 Τρυγητή του 6ου χρόνου, δώσατε τη δυνατότητα σ' ένα αριθμό καλών πατριωτών να ενωθούν σε Εταιρεία στο χώρο αυτής της πόλης, με μόνο σκοπό τη Δημόσια Εκπαίδευση. Επιφορτίζετε ταυτόχρονα την Επιτροπή Κοινής Σωτηρίας να λάβει γνώση των κανόνων της οργάνωσης που οι άνθρωποι της παραπάνω επιτροπής θα τους έδιναν για να αξιολογήσει εκείνους που θα νόμιζε χρήσιμους και να τους συνάξει με τη δική της αποδοχή. Σαν συνέπεια από το μέρος της «Πατριωτικής Εταιρείας» της Δημόσιας Μόρφωσης, συγκεντρωμένοι γύρω από την ιδρυτική επιτροπή, συνοδεύεται στην επιτροπή το σύνολο των καταστατικών άρθρων. Συμφωνείται με όλα τα μέτρα που έλαβε η Εταιρεία και για τη χρησιμότητα των σκοπών που πρότεινε. Άρα έχει δεχθεί την επιδοκιμασία σας και έχει δηλωμένη την αποδοχή τους από την «Πατριωτική Εταιρεία».

Πολίτες.

Ο εμπυχωμένος πατριωτισμός, τα μεγάλα και ενάρετα συναισθήματα καλλιεργημένα και αναπτυγμένα θα ξαναχαρίσουν στους κατοίκους αυτού του νησιού την παλιά τους ενεργητικότητα και την αρχική τους ηθικότητα.

Στις 19 Νεφελώδους του 6ου χρόνου της Δημοκρατίας (29 Οκτωβρίου 1797). Πρώτος χρόνος της Κερκυραϊκής Ελευθερίας

Λοβέρντο»

Αν και πρόθεση των ιδρυτών της Πατριωτικής Εταιρείας ήταν να συμπεριλάβει στους κόλπους της όλες τις τάξεις, σύντομα λόγω της μορφωτικής τους στάθμης, επιβλήθηκαν στοιχεία που προέρχονταν από την αριστοκρατία και τους προηγμένους αστούς (Πρόεδρος έγινε ο γιατρός Π. Α. Βονδιώλης και μέλη ο πρόεδρος του Προσωρινού Δημαρχείου Σπυρίδων-Γεώργιος (κόμης) Θεοτόκης, ο Π. Ν. Κουαρτάνος, ο Ν. Μπαρμπάτης, ο Ν. Λοβέρδος, ο Ν. Αρλιώτης). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εξέλιξή της σε πολιτική λέσχη στην οποία γινόταν δυναμικές συγκεντρώσεις και ισχυρή πολιτική κριτική. Για να φθάσει όμως σε αυτό το σημείο κατά τον Νίκια Λούντζη: «... πέρασε από τρεις φάσεις. Άρχισε με εισήγηση κάποιων επιφανών και ονειροπόλων σαν λαϊκό πανεπιστήμιο...εξελίχθηκε σε χάβρα μαζών και τιποτολογίας...για να καταλήξει με τη λήξη της γαλλοκρατίας σε κέντρο πολιτικής κριτικής και πνευματικής αντίδρασης...».^[7] Σε αυτή την εξέλιξη της Εταιρείας αντέδρασαν επαναστατικότερα στοιχεία (νεότερα στην ηλικία κατά βάση), που την θεώρησαν μη προοδευτική και ίδρυσαν τη «Συνταγματική Λέσχη», η οποία κήρυξε ως δόγμα της «την ανατροπή των πάντων μέσα σε μία μόνο ημέρα, μη εξαιρουμένης και της θρησκείας». Οι πολιτικοκοινωνικές απόψεις και

οι προθέσεις των μελών αυτού του συλλόγου για την προτίμηση ριζοσπαστικότερων λύσεων, όπως αποκαλύπτεται από την επιλογή του ονόματος παραπέμπουν στη γαλλική «Εταιρεία των Φίλων του Συντάγματος» (Société des Amis de la Constitution seants aux Jacobins á Paris), που υπήρξε το αρχικό κύτταρο των ιακωβινικών λεσχών.^[8] Πιεζόμενες οι γαλλικές αρχές από την ανεξέλεγκτη δράση τους απαγόρευαν τις δημόσιες συγκεντρώσεις των μελών των δυο Εταιρειών, που είχαν πια ως κύριο έργο τους την άσκηση κριτικής στα έργα της δημόσιας διοίκησης και προσωπικά των στρατηγών Ζαντιλί και Σαμπώ (L. F. Chabot), που εκπροσωπούσαν την Στρατιά της Ιταλίας και φυσικά τον ίδιο τον Βοναπάρτη.

Οι κυριότεροι λόγοι που ακούστηκαν από το βήμα της Πατριωτικής Εταιρείας (των πολιτών Π. Α. Βονδιώλη: “ Discorso Pronunciato nella prima sessione della Societá Patriotica di Pubblica istruzione di Corfú” , Σ. Γ. (κόμη) Θεοτόκη: “ Della perfezione della Democrazia“, Π. Ν. Κουαρτάνου: ”Perfezione del democratico governo” , Ν. Μπαρμπάτη « Che la virtúe e la base della Democrazia” , Ν. Λοβέρδου “ Il governo d’ un solo , o di pochi distrugge i diritti uomini , e leva l’ energia nazionale” , και Δ. Αρλιώτη « La generosa nazione francese») τυπώθηκαν αργότερα (1798) στο τυπογραφείο της Κέρκυρας, στο σπάνιο σήμερα φυλλάδιο «Discorsi Pronunciati nella Societá Patriotica di Corcira . Numero Primo . Anno VI (στη σελίδα 3: Libertá - Equaglianza , 19 Brumaire an VI della Repubblica Francese, una ed indivisibile)^[9].

Παράλληλα η γαλλική διοίκηση, η οποία στρατολόγησε έλληνες και δημιούργησε με αυτούς αξιόμαχες στρατιωτικές μονάδες, υπέβαλε και τις ελληνικές επαναστατικές εκδόσεις. Τον ίδιο χρόνο (1798) τυπώθηκαν «Από την του Γένους Τυπογραφία» τα επαναστατικά φυλλάδια : Ο «Θούριος , ήτοι Ορμητικός Πατριωτικός Ύμνος εις τον Ήχον Μια Προσταγή Μεγάλη» (Ως πότε παλικάρια) και ο «Ύμνος Πατριωτικός της Ελλάδος και όλης της Γραικίας. Προς ξαναπόκτησιν της αυτών Ελευθερίας» (Όλα τα έθνη πολεμούν) του Ρήγα Φεραίου και «Ο Ύμνος Εγκωμιαστικός παρ’ όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε, εις τον ήχον της Καρμανιόλας » του Χριστόφορου Περραιβού.^[10]

Αλλά η ανευλαβής στάση των στρατευμάτων απέναντι στην ορθόδοξη λατρεία, παρόλη την προνομιακή μεταχείριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τη Διοίκηση, οι αυθαιρεσίες της τελευταίας, τα κακουργήματα των στρατευμάτων και ο ουσιαστικός αποκλεισμός των κατοίκων από την εξουσία, με την αντικατάσταση των αρχικών πολιτικών μορφωμάτων Προσωρινά Δημαρχεία (Municipalita Provisoria) από τις Κεντρικές Διοικήσεις (Administations Centrales), δίχασαν βαθιά τον πληθυσμό , ιδιαίτερα τον αστικό, όπου η δημοκρατική παράταξη είχε την μεγαλύτερη ισχύ της. Αυτό συνέβη μετά την ένταξη των νησιών στη Γαλλική Δημοκρατία (6/17 Οκτωβρίου 1791) σύμφωνα με τη γαλλο-αυστριακή συνθήκη του Campoformio και είχε ως αποτέλεσμα με πυρήνα τους ήδη δυσανεστήμενους ευγενείς να σχηματισθεί ισχυρή αντεπαναστατική – αντιγαλλική τάση η οποία προσέγγισε τους ομόδοξους Ρώσους.^[11]

Η πολιορκία και η παράδοση των εγκαταλειμμένων από το Εκτελεστικό Διευθυντήριο φρουρών, παρ’ όλες τις επισημάνσεις του Βοναπάρτη για τη γεωπολιτική δυναμική των νησιών, οδήγησε στη λήξη της περιόδου και στην προσωρινή αναπροσαρμογή των ναπολεόντειων μεσογειακών και ανατολικών σχεδίων μετά τη

συνθηκολόγηση των ισχυρότατων κερκυραϊκών φρουρίων και την παράδοσή τους στους συμμάχους ρωσοτούρκους στις 22 Φεβρουαρίου / 5 Μαρτίου 1799.^[12]

Με τη μεταβίβαση της διοίκησης ο αρχηγός των ρωσικών δυνάμεων και συντονιστής των συμμαχικών ενεργειών στο Ιόνιο, υποναύαρχος Θεόδωρος Ουσακώφ (F. F. Uchakow), παλινόρθωσε το αριστοκρατικό πολίτευμα αναγνωρίζοντας ως μόνη πηγή εξουσίας τους ευγενείς και διορίζοντας διευθυντήριο (Προσωρινή Γερουσία) που επέλεξε το επανασυστημένο «Μεγάλο Συμβούλιο» τους. Κύριο έργο της Προσωρινής Γερουσίας ήταν η ψήφιση πολιτικού χάρτη, ο οποίος τελικά κυρώθηκε στην Κωνσταντινούπολη με τη ρωσοτουρκική συνθήκη της 9/21 Μαρτίου 1800. Με αυτή τα νησιά αναγνωρίστηκαν ως ομοσπονδιακή δημοκρατία με την ονομασία «Δημοκρατία των Επτά Ενωμένων Νησιών» (Repubblica delle Sette Isole Unite και Επτάνησος Πολιτεία-Repubblica Settinsulare), με την εγγύηση του τσάρου και την προστασία του σουλτάνου, φόρου υποτελής στο δεύτερο, με σύνταγμα, σημαία, στρατό και διπλωματική εκπροσώπηση.^[13]

Με την αποχώρηση όμως, την 13/25 Αυγούστου 1801, των συμμαχικών αρχών σημειώθηκαν εκτεταμένες ταραχές στα νησιά, που προκάλεσαν δημοκρατικά και άλλα στοιχεία, τα οποία, για διαφορετικούς λόγους αρνούνταν την επιστροφή στο αριστοκρατικό καθεστώς. Ειδικά στην Κέρκυρα, έδρα της ομοσπονδίας, της Γερουσίας και του αιρετού ηγεμόνα, καταργήθηκαν οι αναγνωρισμένες από τη συνθήκη αρχές και συγκροτήθηκε πολιτικό μόρφωμα με τη συμμετοχή των παραγωγικών τάξεων, που αυτοπροσδιορίστηκε «Έντιμη Αντιπροσωπεία» (Onoranda Deputazione). Τα αποτελέσματα της εκπαίδευσης όλων των τάξεων στις πολιτικές συμπεριφορές, που οι γάλλοι δημοκρατικοί είχαν διδάξει, εύρισκαν γόνιμο έδαφος για να αναπτυχθούν. Την 9/21 Οκτωβρίου 1801 η «Έντιμη Αντιπροσωπεία» σε μια προσπάθεια ουσιαστικής παρέμβασης στα πολιτικά δρώμενα των νησιών, ψήφισε σχέδιο δικού της πολιτικού χάρτη με τίτλο: «Έκθεσις συστατική γιναμένη από τη Δεπουτατζιόν της Χώρας, Μπόργων και Ξεχώρου της Νήσου των Κορυφών, τας 21 Οκτωβρίου 1801».^[14]

Αποτέλεσμα όλων αυτών των γεγονότων ήταν η εκ νέου επέμβαση των συμμάχων και η εγκατάσταση στην Κέρκυρα την 6/18 Αυγούστου 1802, ως πληρεξουσίου υπουργού του ρώσου αυτοκράτορα, του ζακύνθιου Γεωργίου κόμη Μοτσενίγου, ο οποίος ουσιαστικά ενεργούσε ως αρμοστής.

Με τις πιέσεις του Μοτσενίγου συνεκλήθη στις 14/26 Οκτωβρίου 1803 νέα συντακτική συνέλευση η οποία ψήφισε νέο σύνταγμα στις 23 Νοεμβρίου/5 Δεκεμβρίου 1803. Με αυτό καθορίστηκε η ενότητα του Κράτους, το αριστοκρατικό του πολίτευμα και η αναγνώριση ως επικρατούσας θρησκείας της Ορθόδοξης Χριστιανικής. Οι εξουσίες διακρίνονταν μεταξύ τους και καθοριζόταν ότι η επιλογή των εκπροσώπων της πραγματοποιούνταν με εκλογές. Ο Πρόεδρος της Γερουσίας, εκλεγόμενος από τη Βουλή, ήταν παράλληλα και ο ανώτατος άρχων (Πρίγκιψ ή Ηγεμών), ενώ κάθε νησί είχε τη δική του κυβέρνηση με επικεφαλής τον «Πρύτανη». Εκτός των άλλων το Σύνταγμα καθόριζε ως γλώσσα του κράτους την Ελληνική και μεριμνούσε για τη δημόσια (ελληνική) εκπαίδευση.^[15]

Λίγο πριν λήξει η περίοδος στις 16/28 Δεκεμβρίου 1806, ψηφίστηκαν μεταρρυθμίσεις του Συντάγματος, οι οποίες δεν εφαρμόστηκαν, γιατί στο μεταξύ διασπάστηκε η συμμαχία. Το Επτανησιακό Κράτος που τάχθηκε με το μέρος των ρώσων, θυσιάζοντας στις 5/17 Ιουνίου 1807 για χάρη τους την ουδετερότητά του, με τη γαλλο-ρωσική συνθήκη του Τιλσίτ (26 Ιουνίου / 7 Ιουλίου 1807) παραχωρήθηκε στη Γαλλία του αυτοκράτορα πλέον Ναπολέοντα Α.

Κατά την περίοδο της Επτανήσου Πολιτείας αποδείχτηκε ότι η γαλλική δημοκρατική περίοδος δεν υπήρξε απλά και μόνο μια περίοδος μαθητείας, αλλά οργάνωσε τις πολιτικές διαθέσεις των πολιτών, όπως άλλωστε ανέδειξε την εθνική τους αυτογνωσία. Γι αυτό οι προσδιοριστικοί τίτλοι «Εθνικό» και «του Γένους» που χρησιμοποιούνται από τα δημόσια ιδρύματα και τις υπηρεσίες (βιβλιοθήκη, σχολεία, τυπογραφείο) δεν είναι κενές ονομασίες. Έχουν ουσιαστικό περιεχόμενο και επιτρέπουν στον πληθυσμό να διακρίνει την ελληνικότητα και την Ορθοδοξία ως στοιχεία της ιδιοσυστασίας και του αυτοπροσδιορισμού του. Η Επτανήσος Πολιτεία υπήρξε το πρώτο κράτος ελλήνων και ο ρόλος της στις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις ήταν καθοριστικός, όχι μόνο στην ευρύτερη περιοχή αλλά και σε πανελλήνια κλίμακα. Χρήσιμο για τον προσδιορισμό των πραγμάτων είναι το απόσπασμα λόγου του πρώτου ηγεμόνα της Σπυρίδωνα-Γεωργίου κόμη Θεοτόκη, σε τελετή στις 14/26 Οκτωβρίου 1803: «... Το Έθνος μας, που αναγεννήθηκε, απέκτησε όνομα Ελληνικό, πατρίδα Ελληνική και ελευθερία Ελληνική...»^[16]

Σημειώσεις

[1] Για την πολιτική κατάσταση και τις λέσχες Ιακωβίνων Περ.βλ. Λούντζης Ερμ., Περί της πολιτικής κατάστασεως της Επτανήσου επί Βενετών, Βενετία 1858α, Αθήνα 1966γ. Του ίδιου, Τα Επτάνησα επί Γάλλων Δημοκρατικών (1797-1799) Βενετία 1860, Κέρκυρα 1971β. Του ίδιου, Επτάνησος Πολιτεία, Μπολώνια 1863α, Κέρκυρα 1968β. Χιώτης Π., Ιστορικά Απομνημονεύματα της Επτανήσου τ.6ος, Ζάκυνθος 1887α Αθήνα 1980β. Μαυρογιάννης Γ., Ιστορία των Ιονίων Νήσων αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815 [...] Αθήνα 1889α, 1984β. Θεοτόκης Σπ., Αναμνηστικό τεύχος της Πανιονίου Εκθέσεως, Μέρος Α' «Ενετοκρατία», Εν Κερκύρα, 1914. Μέρος Β' «Δημοκρατούμενοι Γάλλοι», εν Κερκύρα, 1917. Πλουμίδης Γ., «Τα Επτάνησα στις αρχές του ΙΣΤ αιώνα» Κερκυραϊκά Χρονικά 19 (1974), σ.61-67. Μοσχονάς Ν. Γ., «Τα Ιόνια Νησιά κατά την περίοδο 1797-1821» Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΑ' (1975) σ. 382-402. Του ίδιου «Κοινωνικές δομές στα Ιόνια Νησιά στη μεταβυζαντινή περίοδο» Πρακτικά συμποσίου του Κέντρου Μελετών Ιονίου : Το Ιόνιο. Περιβάλλον- Κοινωνία -Πολιτισμός. Αθήνα 1984 σ. 197-206. Του ίδιου «Τροπισμοί της κοινωνίας των νησιών του Ιονίου στη μεταβυζαντινή περίοδο» Σύμμεικτα . Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνού, τ. 9 (1994) σ. 51-82. Για τη συμμετοχή μυστικών εταιρειών στην κοινωνικοπολιτική εξέλιξη της επτανησιακής κοινωνίας Περ.βλ. Eveline Durie, Ο Επτανησιακός μυστικός εταιρισμός πριν και κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας (-1830) . Πάντειο Πανεπιστήμιο. Διδακτορική Διατριβή, 1999. Γλια Χατζηπαναγιώτη -Sangmeister Ο Τεκτονισμός στην Ελληνική κοινωνία και γραμματεία του 18ου αιώνα. Οι γερμανόφωνες πηγές. Περίπλους, (Αθήνα 2010). Λαβράνος Αθ. Τέκτονες πατριώτες και Τεκτονικές Στοές στα Επτάνησα προεπαναστατικά, στην διάρκεια της Επανάστασης του 1821 και μέχρι την εγκαθίδρυση του Καποδίστρια ως πρώτου κυβερνήτη της χώρας, 1797-1828). Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Διπλωματική εργασία, 2008.

[2] A.V. Arnault, Souvenirs d' un sexagénaire , Παρίσι ,1833, τ.3 , κεφ. 9 σ. 375 σημ.

[3] Viaro count Capodistria , Remarks respectfully submitted to the consideration of the British Parliament, Λονδίνο 1841, σ.64. Θεοτόκης Σ., «Η εκπαίδευσις εν Επτανήσω» , Κερκυραϊκά Χρονικά 5 (1956), σ. 31-32.

[4] Λούντζης Ερμ. Τα Επτάνησα. σ. 99.

- [5] Μετάφραση από τα ιταλικά. Αρχαία Νομού Κέρκυρας / Δημοκρατικοί Γάλλοι / Πρακτικά Προσωρινού Δημαρχείου (Municipalita Provisorio) / 28 Σεπτ.1797. Πρβλ Κουρκουμέλης Ν.Κ., Η εκπαίδευση στην Κέρκυρα κατά τη διάρκεια της βρετανικής προστασίας, Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, Αθήνα 2004, σ.44 σημ 13.
- [6] Μετάφραση από τα ιταλικά . Αρχαία Νομού Κέρκυρας / Δημοκρατικοί Γάλλοι / Δέση 2/ Φάκελος 18/ Έγγραφο 5.
- [7] Λούντζης Ν. Στο Ιόνιο Λιμπερτά , Οι τζακομπίνοι τ. 2 , Περίπλους Αθήνα 1990, σ. 210 σημ.90.
- [8] Περ.Βλ. Άννα Αποστ. Ιωαννίδου, Κοινωνία, Δίκαιο και Πολιτική την περίοδο της Τρομοκρατίας (La Terreur) κατά τη Γαλλική Επανάσταση 1793-1794. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών. Διπλωματική εργασία στην Κοινωνιολογία του Δικαίου, Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2011.
- [9] Προχρονολογημένο αφού η 19η Brumaire αντιστοιχεί στην 9η Νοεμβρίου 1797.
- [10] Βρανούσης Λ., «Θούρια του Ρήγα (τυπωμένα το 1798) και χειρόγραφα του Βηλαρά» Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών 56 (1981) σ.299-312. Του ίδιου « Ο Πατριωτικός Ύμνος του Ρήγα και η Ελληνική καρμανιόλα», Τόμος εις μνήμην Κωνσταντίνου Άμαντου, Αθήνα 1960, σ.299-336. Κονόμος Ντ., «Επτανησιακός Τύπος 1798-1864. Μονόφυλλα, Φυλλάδια, Εφημερίδες και Περιοδικά», Επτανησιακά Φύλλα 5 (1964) σ.15-17.
- [11] Baeyens J.P., Les Francais á Corfou, Αθήνα 1973, σ.21 επ
- [12] Ιερέυς Πέτρος-Πολύκαρπος Βούλγαρις. Χρονικό μιας πολιορκίας, 1798-1799. Απόδοση Στ-Κ. Σ. Βούλγαρις, Αναγνωστική Εταιρία Κερκύρας, Αθήνα, 2001.
- [13] Ταρλέ Ε.Β., «Ο ναύαρχος Ουσακώφ στα νησιά του Ιονίου» Μτφ Κ Χειμαριού , Κερκυραϊκά Χρονικά 9 (1962) σ. 48-96. Mc Knight J., Admiral Uchakov and the Ionian Republic: The Genesis of Russia's first Balkan Satellite, PhD Thesis, University of Wisconsin, 1965 Unpublished σ.19
- [14] Λούντζης Ερμ., Επτάνησος σ.44 . Μαυρογιάννης Γ., Ιστορία σ. 3-182. Χιώτης Π., Σειράς τ. 3 σ. 730-884.
- [15] Λούντζης Ερμ., Επτάνησος σ. 131. Μαυρογιάννης Γ., Ιστορία τ. 2 σ. 168. Χιώτης Π., Απομνημονεύματα τ. 6 σ. 224 επ. Κουρκουμέλης Ν.Κ. «Ο Αντώνιος κόμης Κομούτος, ελληνομαθής Ηγεμών της Επτανήσου Πολιτείας» Ζάκυνθος, Λογοτεχνικό Ιστορικό και Λαογραφικό Ημερολόγιο 2001. Επιμέλεια Δ. Ν. Μουσμότης , Αθήνα, 2001 σ.229-234
- [16] Εφημερίδα «Πατρίς» Κέρκυρα, φ. 15 Ιανουαρίου 1849. Κουρκουμέλης Ν. Κ., Κομούτος σ. 20-231